

## ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАДОВОЛЕННЯ БАЗОВИХ ПОТРЕБ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ВИВЧЕННЯ ДИНАМІКИ ФОРМУВАЛЬНИХ ВПЛИВІВ

*У статті аналізуються основні теоретичні підходи до характеристики дефініції «потреби» у психологічній науці. Представлено характеристику методів діагностики задоволення базових потреб студентів. Розроблено методику дослідження задоволення базових потреб студентів під час навчальної діяльності. Подано психометричні характеристики розробленого опитувальника «Задоволення базових потреб студентів під час навчальної діяльності».*

**Ключові слова:** потреби, базові потреби студентів, методи психодіагностики, ставлення до навчання.

**Постановка проблеми.** У сучасній психологічній науці наявна деяка обмеженість психодіагностичного інструментарію, який дає змогу вивчити рівень задоволення базових потреб у студентів, що, у свою чергу, ускладнює дослідження феномена ставлення їх до навчальної діяльності та розроблення ефективних моделей формування оптимального емоційного ставлення до навчальної діяльності, вивчення динаміки формувальних впливів.

Питання про потреби як самостійну наукову проблему порушувалися в психологічній науці на початку ХХ ст. Потребу як переживання нужди розглядали серед різних емоційних проявів, а іноді – інстинктів (наприклад, інстинкти життя й смерті в З. Фрейда). Першою працею, присвяченою цій проблемі, вважають дослідження Л. Брентано, де він визначив потребу як «усіляке негативне почуття, з'єднане із прагненням усунути його за допомогою видалення незадоволеності, яка викликала її» [2]. Потім було висловлено чимало поглядів на її сутність: від біологічних (З. Фрейд, Г. Холл та ін.) до соціально-економічних (В. Магун та ін.) і філософських (Д. Леонтьєв). Визначаємо, що розгляд потреби як нужди та як залежності є найпоширенішим. Потреба як нужда (Л. Божович, В. Ковальов, А. Пьєрсон, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, В. Отрут та ін.) – це стан індивіда, створюваний нуждою в об'єктивних умовах, предметах тощо, без яких його існування та розвиток неможливі. Потреба як залежність (В. Василенко, Б. Додонов та ін.) – це стан організму, що виражає його залежність від умов існування. Однак ця залежність не відображає сутності проблем, показуючи лише, які відношення існують між організмом і зовнішнім середовищем. Також поняття «потреби» у психологічній науці розглядається як відношення

між суб'єктом і світом (Д. Леонтьєв); відсутність блага (В. Магун); як становище (І. Джідар'ян, В. М'ясищев, К. Обухівський); як відхилення від рівня адаптації (Д. Маккеланд); як динамічний стан (К. Левін) та деякі інші концепції. Є. Ільїн визначив потребу як «відображення у свідомості нестатку, нужди (необхідності, бажаності чого небусть у даний момент), що часто переживається як внутрішня напруга (потребовий стан) і спонукає до психічної активності, пов'язаної із цілепокладанням». Вчений зробив спробу систематизувати співвідношення потреб і мотиву. На його думку, це буде виглядати так: 1) між потребою і мотивом можливі далекі й опосередковані відносини; 2) потреба дає поштовх до виникнення мотиву; 3) потреба перетворюється на мотив після знаходження предмета, що може її задовольнити; 4) потреба – частина мотиву; 5) потреба і є мотивом [5].

У вітчизняній психології часто потреби поділяють на матеріальні (в їжі одязі, житлі тощо), духовні (пізнання навколишнього середовища і себе, творчість тощо) та соціальні (спілкування, праця, визнання іншими людьми). Матеріальні потреби вважають первинними, вони сформувалися у філогенезі і є родовими властивостями. Духовні і соціальні потреби віддзеркалюють суспільну природу людини, її соціалізацію.

Деякі вчені (В. Аверін, В. Дружинін, І. Зимня, Є. Ільїн, А. Маркова, Є. Немов та ін.) вважають, що тільки А. Маслоу дав чітку класифікацію і систему потреб. А. Маслоу вперше представив ієрархію потреб як мотивацію [6]. Визначені ним потреби повинні бути задоволені порядком черговості. Першими потребами, такими, що підлягають задоволенню, є фізіологічні потреби (голод, спрага), потім необхідно задовольнити потребу

відчувати себе в безпеці. Відповідно до теорії, для того, щоб людина прагнула задовольнити потреби більш високого рівня, потреби більш низького рівня мають бути задоволені [9]. Водночас А. Маслоу припускав винятки в послідовності задоволення потреб. Тобто індивіди іноді можуть прагнути до задоволення вищих потреб в умовах, коли потреби нижчого рівня фрустровані. Як зазначав автор, це характерно для творчих індивідів зі строгими принципами, сформованими цінностями й ідеалами [6].

Вивчення задоволення базових потреб у студентів є нагальним питанням, а саме вивчення їх взаємозв'язку з рівнем навчальної мотивації та емоційним ставленням до навчання.

**Мета статті** – розроблення й адаптація методу діагностики особливостей задоволення базових потреб у студентів.

**Виклад основного матеріалу.** Завдання нашого дослідження – створення й адаптація методики діагностики задоволення базових потреб студентів під час навчальної діяльності. Концептуальна ідея опитувальника виходить із теорії самоактуалізації А. Маслоу, яка передбачає наявність п'яти компонентів в ієрархії потреб: фізіологічних (голод, спрага, сон тощо); потреби в безпеці (захист від болю, гніву, страху тощо); соціальних (любов, сім'я, друзі, спілкування); потреби в самоствердженні (самоповага, престиж, кар'єра, успіх); потреби в самоактуалізації (реалізація здібностей, самовираження, осмислення тощо). Була запропонована подібна до нашого розроблення методика «Ієрархія потреб» А. Маслоу (у модифікації І. Акіндінової) [1]. Вона містить 15 тверджень,

що утворюють 5 шкал (матеріальне становище; потреба в безпеці; потреба в міжособистісних зв'язках; потреба в повазі; потреба в самореалізації) та дозволяє виявити базові потреби-мотиватори (А. Маслоу) особистості.

На відміну від вищезгаданої методики, наш опитувальник «Задоволення базових потреб студентів під час навчальної діяльності» містить 20 пунктів, зміст яких відображає потреби, які задовольняються / не задовольняються в процесі навчальної діяльності студентів. У дослідженні взяли участь студенти 1–3 курсів закладів вищої освіти I–II р. а. Полтавської області. Всього 216 осіб, серед яких 101 жіночої статі та 115 чоловіків, віком від 15 до 19 років. Оброблення даних здійснено в пакеті Stat Soft STATISTICA 6.

Запропонований опитувальник містить шкалу для оцінки респондентами ступеня своєї згоди або незгоди з кожним судженням, від «ні» до «так» (0 – ні; 1 – скоріше ні, чим так; 2 – скоріше так, чим ні; 3 – так), що є модифікацією психометричної шкали Р. Лайкерта (Likert scale). В оригінальному варіанті Likert scale – п'ятибальна біполярна (від –2 до +2) або монополярна (від 1 до 5) шкала, під час застосування якої від респондентів вимагається визначити рівень згоди або незгоди для кожного набору тверджень про об'єкти, що розглядаються. Опитувальник містить таку інструкцію: «Шановний респонденте! Дане дослідження проводиться з метою вивчення особливостей задоволення базових потреб студентів під час навчальної діяльності в закладі освіти. Дослідження не є анонімним, але всі отримані результати будуть використані в узагальненому форматі без вказу-

Таблиця 1

**Характеристика пунктів опитувальника «Задоволення базових потреб студентів під час навчальної діяльності»**

Пункти	M	STD	Min	Max	α Кронбаха
1	2,09	0,94	0,00	3,00	0,820
2	2,31	0,86	0,00	3,00	0,802
3	1,30	1,03	0,00	3,00	0,804
4	2,47	0,75	0,00	3,00	0,799
5	2,23	0,77	0,00	3,00	0,812
6	2,41	0,84	0,00	3,00	0,802
7	2,74	0,62	0,00	3,00	0,806
8	2,57	0,70	0,00	3,00	0,801
9	2,80	0,56	0,00	3,00	0,810
10	2,57	0,65	0,00	3,00	0,798
11	2,37	0,67	0,00	3,00	0,800
12	2,55	0,66	0,00	3,00	0,809
13	2,43	0,65	0,00	3,00	0,801
14	2,22	0,74	0,00	3,00	0,803
15	1,73	1,02	0,00	3,00	0,840
16	2,49	0,62	0,00	3,00	0,809
17	2,20	0,84	0,00	3,00	0,798
18	2,67	0,61	0,00	3,00	0,805
19	2,49	0,73	0,00	3,00	0,802
20	2,25	0,83	0,00	3,00	0,800

вання персональних даних. Участь добровільна. Просимо Вас оцінити ступінь згоди з кожним із нижче представлених тверджень, обвівши відповідний бал, за такою шкалою: 0 – ні; 1 – скоріше ні, чим так; 2 – скоріше так, чим ні; 3 – так. Пам'ятайте, що на всі запитання треба відповісти. Водночас на кожне запитання можна дати тільки одну відповідь. Дякуємо за співпрацю».

**Надійність опитувальника.** Для перевірки надійності розраховувалася статистика альфа Кронбаха для шкали, що містить всі 20 пунктів. Величина альфа Кронбаха для шкали із 20 пунктів становить 0,814, що є вищою за мінімально припустиму величину, яка становить 0,7. Пункти опитувальника з розрахованими для них величинами показника альфа, якщо відповідний пункт буде видалений, представлені в таблиці 1.

Виходячи із значень останнього стовпчика й описових статистик, можна побачити, що пункт 1 погіршує психометричний показник одномоментної надійності.

Зазначений пункт не має високої диференційної сили і його можна виключити з кінцевої версії опитувальника. Видалення 1 пункту привело до збільшення коефіцієнта альфа Кронбаха, який становить 0,819 і є прийнятною величиною внутрішньої узгодженості пунктів опитувальника задоволення базових потреб студентів під час навчальної діяльності.

**Конструктивна валідність опитувальника.** Для виявлення внутрішньої структури методики проводився факторний аналіз для 19 пунктів опитувальника. У результаті експлораторного факторного аналізу (з кутувим обертанням) було виділено, як

і очікувалося, 5 чинників (шкал), які не корелюють один з одним.

**Перший чинник** (інформативність – 27,52%) утворили пункти 4, 3, 5 (представлені в порядку убуння факторного навантаження). Зміст пунктів, що створили даний чинник (наприклад, пункт 5 «Я почуваю себе в безпеці»), вказує на те, що він може бути позначений як такий, що відображає потреби в безпеці та захисті.

**Другий чинник** (інформативність – 9,28%) об'єднав такі пункти: 12, 8, 9, 10, 11 (також перелічені в порядку убуння факторного навантаження). Психологічний зміст пунктів, що утворили цей чинник (показовим є пункт 12 із найбільшим навантаженням (0,821) «Мені комфортно в середовищі студентів»), полягає в тому, що він відображає потреби у взаємозв'язку з іншими, приналежності і любові.

**Третій чинник** (інформативність – 8,58%) утворив такі пункти: 6, 7, 13, 15 (також перелічені в порядку убуння факторного навантаження). Психологічний зміст пунктів, що утворили цей чинник (показовим є пункт 6 із найбільшим навантаженням (0,711) «Мене поважають як особистість»), полягає в тому, що він відображає потреби в повазі.

**Четвертий чинник** (інформативність – 7,19%) об'єднав такі пункти: 17, 15, 16, 19, 18 (також перелічені в порядку убуння факторного навантаження). Психологічний зміст пунктів, що утворили цей чинник (показовим є пункт 8 із найбільшим навантаженням (0,711) «Я маю можливість стати тим, ким я можу бути»), полягає в тому, що він відображає потреби в самореалізації.

Таблиця 2

Факторна структура задоволення базових потреб студентів

Пункти	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5
1					0,755
2				0,454	0,454
3	0,622				0,416
4	0,823				
5	0,544		0,528		
6			0,637		
7			0,462		0,575
8		0,685			
9		0,610			
10		0,653			0,408
11		0,478			
12		0,821			
13			0,418		0,505
14			-0,666		
15				0,659	
16			0,408	0,545	
17				0,711	
18		0,472		0,403	
19	0,592			0,421	
Заг. дисп.	1,950	2,806	1,965	2,292	2,102
Доля заг.	0,103	0,148	0,103	0,121	0,111

Таблиця 3

Описові статистики опитувальника «Задоволення базових потреб студентів під час навчальної діяльності»

Показники	Середнє значення	Мінімальне значення	Максимальне значення	Стандартне відхилення
Фізіологічні потреби	3,62	0,00	6,00	1,88
Потреби в безпеці та захисті	7,10	0,00	9,00	2,36
Потреби у взаємозв'язку з іншими, приналежності і любові	12,72	0,00	15,00	3,17
Потреби в повазі, самоповазі та компетентності	9,23	0,00	12,00	3,08
Потреби в самореалізації	12,06	0,00	15,00	3,62

Таблиця 4

Граничні значення норми для показників шкал опитувальника «Задоволення базових потреб студентів під час навчальної діяльності»

	Назва шкали	Сумма за твердженнями	Граничні значення норми
I шкала	Фізіологічні потреби	1, 2	3–4
II шкала	Потреби в безпеці та захисті	4, 3, 5	6–7
III шкала	Потреби у взаємозв'язку з іншими, приналежності і любові	8, 9, 10, 11, 12	11–12
IV шкала	Потреби в повазі, самоповазі та компетентності	6, 7, 13, 15	8–9
V шкала	Потреби в самореалізації	15, 16, 17, 18, 19	11–12

П'ятий чинник (інформативність – 5,93%) об'єднав такі пункти: 1, 2, (також перелічені у порядку убавання факторного навантаження). Психологічний зміст пунктів, що утворили цей чинник (показовим є пункт 8 із найбільшим навантаженням (0,755) «Я маю можливість для прояву своєї фізичної (рухової активності)»), вказує на те, що він може бути позначений як чинник, що відображає задоволення фізіологічних потреб.

*Ретестова надійність опитувальника.* Повторне тестування тієї самої вибірки (96 чоловік) було проведено з інтервалом у три тижні. Кореляція між результатами першого та другого тестування виявилася на рівні  $r = 0,743$ , що свідчить про достатньо високу ретестову надійність опитувальника.

*Побудова нормативної шкали.* У таблиці 3 представлені описові статистики опитувальника «Задоволення базових потреб студентів під час навчальної діяльності».

Під час розбивки на три інтервали отримані граничні значення норми для показників за шкалами опитувальника, що наведені в таблиці 4.

Отже, кінцева версія опитувальника «Задоволення базових потреб студентів під час навчальної діяльності» – потреби в повазі, самоповазі та компетентності (4 пункти), потреба у взаємозв'язку з іншими, приналежності і любові (5 пунктів) та потреба в безпеці та захисті (3 пункти), потреба в самореалізації (5 пунктів), фізіологічні потреби (2 пункти). Дана психодіагностична методика відповідає сучасним вимогам до психометричного обґрунтування особистісних опитувальників.

**Висновки.** Розроблено та стандартизовано методику дослідження задоволення базових потреб у студентів під час навчальної діяльності. Валідність та надійність представленого інструментарію емпірично доведена.

#### Література:

1. Акиндинова И. Особенности самоактуализации личности в профессиях различного уровня социального престижа: дисс. ... канд. психол. наук. СПб., 2000. 169 с.
2. Бабанский Ю. Оптимизация процесса обучения. Общедидактический аспект. М.: Просвещение, 1979. 256 с.
3. Брентано Л. Опыт теории потребностей. Казань, 1921. 263 с.
4. Жданюк Л. Емпіричне дослідження емоційного ставлення студентів до навчальної діяльності. *Психологія і особистість*. Випуск 1(13). Київ; Полтава: ПНПУ, 2018. С. 62–74.
5. Ильин Е. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2002. 512 с. (Серия «Мастера психологии»).
6. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. Пер. с англ. СПб.: Питер, 2008. 352 с. (Серия «Мастера психологии»).
7. Моргун В., Тітов І. Основи психологічної діагностики: навч. посібн. К.: Соло, 2009. 464 с.
8. Хомуленко Т. Психотехнології саморегуляції тілесного: навчально-методичний посібник. Х.: Діса плюс, 2017. 45 с.
9. Hjelle L., Ziegler D. Personality Theories: Basic Assumptions, Research and Applications. 3th ed. Mc Grow-Hill, 1992.

**Жданюк Л. А. Диагностический инструментарий для исследования удовлетворения базовых потребностей студентов во время учебной деятельности и изучения динамики формирочных воздействий**

*В статье анализируются основные теоретические подходы к характеристике дефиниции «потребности» в психологической науке. Представлена характеристика методов диагностики удовлетворения базовых потребностей студентов. Разработана методика исследования удовлетворения базовых потребностей у студентов во время учебной деятельности. Представлены психометрические характеристики разработанного опросника «Удовлетворение базовых потребностей студентов во время учебной деятельности».*

**Ключевые слова:** потребности, базовые потребности у студентов, методы психодиагностики, отношение к обучению.

**Zhdaniuk L. O. Diagnostic tool for studying satisfaction of basic needs of students during educational activities and studying the dynamics of molding influences**

*In the article is analyzed the fundamental and theoretical approach according the characteristics of the definition of “consumer” in the psychology of science. The characteristic of the method in the diagnostic of the basics of student needs is presented. The technique of supplementary use of the basics of the needs of students at the time of childhood is broken up. Filed psychometric characteristics of the maiden questionnaire “satisfaction of basic needs for students at the time of the beginning of action”.*

**Key words:** consumer, base of consumers in students, methods of psychodiagnostic, attitude to studying.